СТРУКТУРА ВОЛЬОВОГО АКТУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У ТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ (ЗА Т. А. РІБО ТА ДОПОВНЕНА АВТОРСЬКОЮ СХЕМОЮ О. САМОЩУК)

Самощук Оксана Петрівна¹

¹ Науковий кореспондент лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4152-632X>

UDC: 159.99

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено теоретичний аналіз ключових аспектів теорії волі, розробленою Т.А. Рібо, та виявлено її роль у творчому процесі видатних митців. Розглянуто такі елементи як стани свідомості у вольовому процесі та їхню тенденцію до об'єктивізації. На основі розробленої авторської схеми «Структура вольового акту» визначені місце та функції таких складових волі, як: індивідуальна організація; координація єдності прагнень, почуттів, ідей, образів; усвідомлене бажання; роль процесу вагання в прийнятті рішення та здійсненні дій; основні механізми волі: стимуляції та затримки.

Розглянуто такий аспект, як взаємний вплив станів свідомості та можливість одного стану подавляти інший. Здійснено припущення про аналогічний аспект функціонування психіки в несвідомій сфері. Проаналізовано умови, за яких здійснюється послаблення волі та розглянуто відношення довільної і мимовільної уваги щодо вольового процесу. У структурі вольового акту, яка представлена схематично, чітко виділені місця функціонування волі: між бажанням та прийняттям рішення; між рішенням та здійсненням дій; враховано супровід волі як стимулюючої сили протягом здійснення складної дії.

На основі класифікації людей за рівнем координації вольового процесу визначено місце та характеристики видатних творчих особистостей. Здійснено порівняння механізмів натхнення як основного атрибуту творчого процесу з дією мимовільної уваги.

Ключові слова: стан свідомості, рефлекс, інстинкт, вольовий акт, стимулююча функція волі, затримуюча функція волі, збудження, мимовільна та довільна увага, координація волі.

Постановка проблеми дослідження. Вольовий акт являє собою складну структуру, в якій важко чітко визначити роль та місце кожного елементу вольового процесу. На основі теоретичного дослідження волі за Рібо та власних авторських результатів досліджень, які стосуються процесу творчості, була здійснена спроба схематизації цього феномену з додаванням певних елементів для цілісності структури. Реалізація цього завдання не лише відіграла б пояснювальну та прогностичну роль, але і дозволила б в подальшому здійснити розробку стратегій впливів на розвиток вольових рис особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням вольових процесів серед сучасних вчених займався Лін Корно (Corno, 1993). Автор стверджує, що воля означає «силу волі», це феномен, який передбачає континуум, в якому слабкість є його протилежністю. Воля також пов'язана з безліччю характеристик, притаманних людям, які старанно ставляться майже до всього, що вони роблять. Для опису таких людей зазвичай використовують такі прикметники, як: свідомий, дисциплінований, самостійний, цілеспрямований. Всі вони мають на увазі здатність брати на себе завдання, що виходять за рамки цілеспрямованості або наполегливо-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Oksana Samoshchuk

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

сті перед складними обставинами. Робити щось «із власної волі» - означає робити це своїми власними ресурсами і постійними зусиллями, незалежно від зовнішнього джерела або тиску. Тобто, автор розглядає поняття волі доволі широко: як одноразовий вольовий акт, як рису особистості, як внутрішню мотивацію.

Також, деякі сучасні дослідження волі були закладені на початку 1980-х років ключовими публікаціями Хайнца Гекхаузена і Юліуса Куля (Heckhausen, 1980; Kuhl, 1984). Ці автори розробили теорію обробки інформації про мотивацію, волевиявлення і пов'язаних з ними пізнанням та емоціями у контексті управління діями (Heckhausen & Kuhl, 1985; Kuhl, 1985). Основна проблема полягає в тому, як люди переходять від роздумів про ціль (або від стадії аналізу перед прийняттям рішення) до регулювання дій, які настають після прийняття рішення. Ця теорія визначає різні умови і стратегії для обробки інформації, до і після прийняття рішення, і явно характеризує аналіз, який відбувається перед рішенням як мотиваційний, а після рішення - як вольове регулювання. Згідно Куля (Kuhl, 1985), етап процесів після рішення, тобто власне волевиявлення, є опосередкованою функцією; він «активізує підтримку і виконання запланованих дій» (Kuhl, 1985, р. 90). Дані досліджень, проведених Гекхаузенем, Кулем та їхніми колегами, показують, що різні принципи обробки інформації можуть визначати продуктивність до і після точки, яку можна визначити як зобов'язання (Heckhausen & Gollwitzer, 1987; Gollwitzer, Heckhausen & Ratajczak, 1990). До прийняття зобов'язань застосовуються принципи прийняття рішень; після прийняття зобов'язань пріоритетною стає реалізація. Коли суб'єкти переходять від планування і постановки цілей до здійснення планів, вони переходять метафоричний Рубікон. Тобто, їхні цілі, зазвичай, захищаються і підтримуються саморегулюючої діяльністю, а не переглядаються або змінюються, часто навіть коли ставляться під сумнів (Heckhausen & Kuhl, 1985). Отже, зобов'язання, твердо встановлені в результаті ефективної попередньої обробки, мають велику ймовірність їх виконання. Ефективна обробка після прийняття рішення або подальша обробка, в свою чергу, посилюють вихідне рішення. Як і раніше залишаються під питанням тонкі відмінності між мікро-процесами волі та мотивацією і ступенем, за яких

вольові здібності можуть або не можуть вважатися стійкими індивідуальними відмінностями - як, наприклад, у випадку деяких когнітивних здібностей або особистих «стилів». (Sternberg, 1988; Snow, Corno & Jackson, 2009).

Існує також декілька теорій і моделей, деякі з яких зовсім нові (Astleitner & Wiesner, 2004), які намагаються взаємопов'язати мотивацію, волю і навчання, але кожна з них має свої обмеження. У даній статті розглядаються вольові процеси в межах структури вольового акту та їхня роль по відношенню до бажання і прийняття рішення.

Мета дослідження: уніфікація та схематизація теорії волі в рамках схеми складного вольового акту; побудова етапності вольового процесу; визначення ролі та місця елементів процесу та пояснення специфіки вольового акту у різних типів людей: з сильною волею, зі слабкою та з патологією вольової сфери.

Методи дослідження. Оскільки теоретичне дослідження має справу з абстрактними поняттями та ідеями і покликане здійснити розробку наукової теорії певного явища, були використані наступні методи: аналіз (здійснено розкладання на структурні елементи вольової діяльності); синтез (в основному використовувалася для проектування схеми вольового акту). Також на різних етапах дослідження застосовувалися абстрагування, порівняння, дедукція та моделювання.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на теорію волі, що викладена у книзі Теодюля Армана Рібо «Воля: в її нормальному і хворобливому стані» (Ribot, 1894), було здійснено аналіз структури та процесу вольового акту та схематично представлено функціонування вольових процесів у різних типів людей з різним рівнем прояву вольових процесів. Також автором статті було спів віднесено результати дослідження процесу творчості митців та наявність у них певного рівня функціонування вольових процесів.

Згідно Рібо, в кожному стані свідомості присутнє прагнення стати психологічною чи фізіологічною дією. До цього факту зводяться всі можливі прояви дії волі (Ribot, 1915). Якщо припустити, спираючись на еволюційну теорію, що у людиноподібних ссавців самосвідомість, тобто усвідомлення власних станів психіки, була відсутня взагалі, і як у простіших організмах,

психічна та фізична діяльність співвідносились через рефлекторні та інстинктивні механізми, то можна погодитись зі вченим, що кожен стан свідомості прагне одразу реалізуватися в ту чи іншу дію. Тому, перш за все, роль самосвідомості і волі у психіці сучасної людини полягає в інтерпретації, оцінці різних станів свідомості та виборі, який з них реалізовувати в дію.

«Бажання є перехідним пунктом від рефлекторного до вольового стану. В природньому стані бажання шукає негайного задоволення. В дорослого негайне задоволення бажання гальмується вихованням і звичками. Але при патології бажання повертає свої права. З накопиченням досвіду утворюється нова форма діяльності – ідейно-рухова (тому, що ідеї стають причинами рухів)» (Ribot, 1894, р. 10). Тобто, першопочатково бажання стає опорною точкою реалізації вольового акту, оскільки має повністю усвідомлену форму в якій проявляються прагнення та потреби організму. Це схематично відтворено у Рис. 1. Структура вольового акту за Т. Рібо (доповнено О. Самошук).

Рібо розрізняє два види рухливих елементів: ті, які допомагають утворенню стану свідомості і ті, які сприяють зовнішньому прояву цього стану, відповідно: внутрішні і зовнішні. «Наприклад, для того щоб уявити сферу нам потрібні мікро-рухи, пристосування м'язів зору (м'язова чутливість); але вони далекі від рухів для зовнішнього вираження цього образу сфери. Ми бачимо на цьому прикладі тісний зв'язок між ідеєю (в свідомості) і рухом» (Ribot, 1894, р. 12). Іншими словами, різноманітні стани свідомості, у процесі відтворення в психіці супроводжуються мікро-рухами, які є зменшеною копією реальних рухів, які проявляються при дійсному сприйнятті певних образів чи реалізації дій. Узагальнюючи можна сказати, що майже всі стани свідомості, в тому числі ідеї, супроводжуються тими чи іншими мікро-рухами організму, які, в свою чергу, прагнуть перерости у макро-рухи, тобто у дії в звичайному розумінні. З цього випливає певна закономірність: будь-який стан свідомості (ідея, бажання) прагне реалізуватися у зовнішньому фізичному світі.

Далі виділяються три групи ідей (за рівнем прагнення перерости в дію):

I. Дуже напружені розумові стани («ідеї-фікс»):

⇒ вони блискавично переходять в дію;

⇒ нервова діяльність більш енергійна, якщо в неї включене більше число елементів;

⇒ в цій групі також можуть бути різні афективні стани, пристрасті.

II. Розумна діяльність (воля в справжньому сенсі):

⇒ тут ідея викликає рух після короткого або довгого роздумування;

⇒ до цього типу відноситься більшість наших дій;

⇒ відчуття, яке супроводжує цей стан – помірність.

III. Абстрактні ідеї:

⇒ прагнення втілитись в дію – найслабше;

⇒ ці ідеї – це уявлення уявлень (абстракція фіксована знаком). Тому, рухливий елемент є слабким. Як відомо, чим конкретніший образ, тим ближчий він до мікро-рухливого елементу. Як тільки такі ідеї стають збудником дій, до них приєднуються інші елементи (в т. ч. емоції, почуття) (Ribot, 1915).

У цій класифікації розглянуті різні види ідей та рівень енергії, який в них закладений задля реалізації у зовнішньому світі. Автор статті також розвиває цю ідею далі, а саме те, що емоції прямо пов'язані з силою, яка штовхає до реалізації.

«Крім того, що воля має стимулюючу функцію, вона має і пригнічуючу (затримуючу). Затримуючі центри волі мають велике значення і для акту уваги» (Ribot, 1894, р. 20). Як показано на розробленій автором статті схемі (Рис 1.), механізми стимуляції і затримки виникають двічі на шляху до реалізації вольового акту: вперше – перед прийняттям рішення про реалізацію чи не реалізацію дії, і вдруге – перед власне самою дією.

«В будь-якій довільній затримці можна виділити два моменти: механізм, який її утворює і стан свідомості, який її супроводжує» (Ribot, 1894, р. 21). Тобто, механізм затримки дії розглядається також як прояв волі і відчувається як зусилля; паралельно цей процес повністю усвідомлюється.

Далі стверджується, що здатністю затримувати емоції, використовуючи силу волі, різні люди володіють на різному рівні. В момент виникнення збудження настільки сильного, що воно перетворюється в дію од-

Рис 1. Схема структури вольового акту за Самошук О.П. (Розроблена на основі ідей Т.А. Рібо)

разу, затримка його силою волі майже неможлива. Якщо між збудженням і дією проходить певний відрізок часу, то в свідомості людини можуть виникати інші стани, які протидіють збудженню, і тоді можлива затримка (Ribot, 1915). Відповідно, в цьому контексті звертається увага до поділу людей за рівнем нервового збудження, ознаку якого вкрито у класифікацію за темпераментом. Проте, можна зробити висновок, що навіть ті люди, які вроджено надмірно збудливі, мають можливість здійснювати саморегуляцію шляхом відкладання в часі, хоча б на незначний проміжок, зовнішнього прояву збудження. Це дасть можливість виникнення інших

станів свідомості, які зіграють гальмівну роль.

«Не всі емоції володіють здатністю викликати дії, багато з них мають пригнічуючий характер (наприклад, жах, який придушує будь-які дії)» (Ribot, 1894, р. 26). Автор статті вважає, що цей момент має особливе значення, який варто підкреслити і використовувати як одну з ознак поділу емоцій: на стимулюючі та пригнічуючі. Цією ознакою можуть характеризуватися різноманітні емоції: як позитивні, так і негативні, наприклад, злість є стимулюючою емоцією.

Рібо вказує на те, що задля придушення вираження гніву у дитини, як правило їй погрожують пока-

ранням, а це викликає новий стан свідомості, тобто уявлення про майбутнє покарання, яке і є іншим станом, що придушує реалізацію дії. І якщо така затримка виникає, то між цими двома станами - бажанням виразити гнів і погрозами - виникає асоціація. Після чого, перший стан призводить до виникнення другого, і ця затримка стає звичкою. Так пояснюється теорія виникнення затримування в механізмі волі. Але темперамент і характер мають тут більше значення, ніж виховання. Виховання – набуття здатності активувати ці протидіючі стани свідомості. Відчуттями які породжують затримку є не лише страх, але і повага, релігійні відчуття і т. д. (Ribot, 1894, р. 27-28). Фактично, тут викладається свого роду теорія навчання, основою якої є процес асоціації. Проте, найважливіша ідея, яка тут виражена, полягає у тому, що у психіці присутня певна взаємодія між різними станами свідомості. І річ тут зовсім не в механізмі асоціації, а в можливості одного стану, наприклад, уявлення, стримувати або заохочувати прояв іншого. Таким чином, можна говорити про певний взаємовплив між станами свідомості. Ця ідея відкриває тему більш широкого спектру: чи може цей взаємовплив мати складніший характер, ніж вище описав Т. Рібо? Також виникає наступне питання для дослідження: чи можна говорити про схожі взаємовпливи у сфері несвідомого?

«В якості можливих цілей дій є два або декілька станів свідомості, і після певної нерішучості один з них отримує верх і вибирається. Наприклад, мені пропонують вбити мого друга, я з жахом відмовлюсь, бо ця дія є протилежною до моїх прагнень та почуттів і я не можу асоціювати себе з цією дією. У злочинця навпаки: між уявленням вбивства і відчуттям ненависті або жадібністю є аналогія, тому ця дія обирається» (Ribot, 1894, р. 35). Рібо один з небагатьох вчених, який досліджував структуру вольового акту, і звертав увагу на такий процес як «вагання». Автор статті зауважує, що оскільки кожна людина має досвід перебування в такому стані, важливо правильно визначити його місце в процесі вольового акту. В авторській схемі (Рис 1.), розробленій на основі думок Рібо, і доповненій власними ідеями автора статті, такий психологічний механізм як вагання знаходиться на тому ж рівні, де і механізми стимуляції та затримки. І суть цього процесу полягає в руху по

колу у виборі між механізмом затримки та стимуляції, тобто прийняттям рішення чи реалізації дії. Очевидно, до процесу вагання можна додати інші складніші процеси: прогнозування та оцінка наслідків від прийняття тих чи інших рішень. Відповідно, час тривалості процесу вагання визначається двома моментами: складністю вибору і ситуації, та наявністю такої риси особистості як рішучість чи нерішучість.

Далі автор підкреслює, що хотіти означає діяти. «Якщо в «Я» починає явно і відносно стабільно домінувати одне бажання, то така людина діє і ми називаємо її з «сильною волею». А якщо її «Я» має постійно змінні і слабкі стани (свідомі та несвідомі), то до дії вона або не переходить, або на дуже короткий час. Таку людину ми називаємо зі «слабкою волею». Мотивами другого типу людей як правило є зовнішні впливи. А в першого типу основним мотивом є його особистість. Вибір – це один момент у вольовому процесі і він має завершитись дією» (Ribot, 1894, р. 41-42).

В авторській схемі показано, яким доволі довгим і складним є шлях переходу потреби в дію (Рис.1). Проте, звичайно цей процес значно скорочується за певних умов: по-перше, бажання чи потреба і кінцева ціль їхньої реалізації є доволі простими та суб'єкт знаходиться у сприятливих умовах, наприклад, людині захотілося випити води і вона знаходиться у кімнаті перед наповненим стаканом. Задоволення такої потреби відбувається миттєво, тому що потрібна проста дія для реалізації. Інші стани свідомості ніяк не гальмують втілення бажання, а умови є сприятливими для реалізації. Якщо в цій ситуації можна змінити всього лише одну обставину: наприклад, людина знаходиться не сама, а з кимось, а стакан з водою знаходиться так само поруч і є бажання задовольнити спрагу, проте, це може бути остання вода в наявності, а людина відрізана від цивілізації та інших джерел постачання. Таким чином, процес прийняття рішення втамування спраги буде довшим, оскільки гальмуючий ефект будуть здійснювати інші стани свідомості - у даному випадку моральні цінності: усвідомлення, що потрібно поділитись з іншим. Тому, можемо говорити, що структура вольового акту може змінюватися та ставати складнішою в залежності від умов та обставин прийняття рішення та від складності його реалізації.

Виділяються наступні групи ослаблення волі за Рібо (Ribot, 1915): перша - ослаблення як наслідок недостатнього збудження, в звичайному прояві це «слабкі характери», але є і патологічні прояви, коли людині просто не вистачає сил щось почати робити, і бажання настільки слабке, що не може перейти в дію; друга група включає наслідки надмірного збудження, наприклад, наявність фобії (сильного страху), яка паралізує волю чи нав'язливі дії, які людина не може зупинити; третя охоплює випадки ослаблення довільної уваги; четверта стосується обставин, коли воля не може сформуватися. Вчений розглядає випадки, коли вольовий акт не реалізовується. Збудження, яке проявляється у формі бажання, несе в собі емоційний заряд і повинне бути достатньо виражене, щоб активізувати весь процес, і не лише призвести до реалізації, але і супроводжувати цю дію, якщо вона є тривалою. Другий випадок це присутність інших станів свідомості, які є сильнішими за бажання і тому пригнічують його реалізацію. Ослаблення довільної уваги може мати фізіологічні або інші органічні причини. В останньому випадку, очевидно, що йдеться про певні патологічні відхилення від нормальної роботи психіки.

Пацієнт з першої групи після одужання казав: «Причиною недостатньої діяльності було те, що всі мої відчуття були неймовірно слабкими, тому не могли ніяк вплинути на мою волю» (Ribot, 1894, р. 55). Вчений вважав, що хвороби волі пов'язані з ураженням емоційної сфери. Також був описаний випадок іншої пацієнтки, яка після нещасливого кохання стала до всього повністю апатичною, індиферентною. Вище описані прояви - апатія, відсутність будь-яких бажань - можуть бути ознаками депресії та інших розладів психіки. Шкода, яка наноситься після розриву романтичних стосунків, прямо стосується емоційної сфери. І оскільки потрібен певний час, щоб перейти емоційній сфері зі стану порушення у звичайний гармонійний стан, то під час цього складні вольові акти стають майже неможливими, оскільки вони ґрунтуються на бажаннях, основним елементом яких є емоції та почуття.

Далі автор розглядає нерішучість і погоджується тут з Рібо (Ribot, 1906), що першопочатково нерішучість може обмежуватися лише розумовою сферою, наприклад, можуть виникати безкінечні питання. Нері-

шучість також варто розглядати як рису особистості, яка може бути вродженою та набутою. Вродженою є тоді, коли, по-перше, проявляється протягом всього життя і основою якої є або недостатня сила бажання, або доволі сильні інші стани свідомості, які гальмують реалізацію дії.

Наступною розглядається хвороба волі як явище, коли «я хочу» не може перейти в дію (Ribot, 1906). У схемі, поданій автором статті, чітко визначені місця функціонування вольових процесів (позначені оранжевим кольором) у вольовому акті. Ці процеси реалізуються між бажанням та прийняттям рішення; між прийняттям рішення та вчиненням дії, і супроводжують саму дію у випадку, якщо вона є складною та довготривалою.

«Є два типи вольового зусилля: *затримування* руху інстинкту, пристрасті, звички; інший – *перемагання* слабкості, апатії та стимулює до дії. Зусилля волі відбуваються тоді, коли бажання слідує по лінії найбільшого супротиву (Ribot, 1894, р. 82). Далі вчений говорить, що зусилля волі відсутнє тоді, коли функції волі (затримування чи стимулювання) співпадають з бажанням людини. Тобто, мова йде про те, що людина обирається приємне. Іншими словами, якщо бажання є достатньо сильним і не зустрічає жодних перешкод на шляху реалізації, тоді вольові процеси взагалі не вступають в силу. Воля діє за умов якщо або бажання є недостатньо сильним, чи його взагалі немає, а дію виконувати потрібно; або інші стани психіки чи обставини гальмують прийняття рішення; або зустрічаються перешкоди, зовнішні чи внутрішні, в тривалій чи одноразовій реалізації дії.

«В нормальному стані механізм волі полягає у наступному: вибирається одна ціль, яка визначається і здійснюється. Відповідно елементи «Я» діють злагоджено або всі, або принаймні більша їхня частина: стани свідомості, емоції, ідеї, дії – все це утворює злагоджену групу. Всі елементи допомагають досягнення цілі через складний механізм, який складається і зі *стимулів* і з *затримок*» (Ribot, 1894, р. 91). У цьому твердженні доволі добре описаний процес реалізації волі, але автор статті хотів би підкреслити наступні моменти. У вольовому акті перш за все важливо, щоб елементи «Я» діяли злагоджено, що означає: у психіці не по-

винно бути внутрішнього конфлікту, який має відношення до вольового процесу. Також варто зазначити, що інші стани свідомості (уявлення, спогади, емоції) не повинні блокувати реалізацію дії, а навпаки - створювати злагожену групу, свого роду команду. Багато що в плавності вольового акту залежить від виховання, а детальніше – від зовнішніх стимулів, які людина отримувала ще в дитинстві, коли прагнула реалізувати власні бажання. Якщо це були негативні реакції дорослих, заборони, знецінювання, висміювання та інші подібні прояви, очевидно, міг формуватися латентний і перманентний внутрішній конфлікт між станом «я хочу» та станом «не можна» чи «ти не зможеш». Ці стани при багаторазовому одночасному повторенні можуть через асоціацію утворити конфліктну групу станів свідомості, і сформувати такі риси, як невпевненість в собі та нерішучість. Автор статті описує лише один приклад, яким чином певні зовнішні психологічні подразники можуть гальмувати реалізацію вольового акту, проте треба зазначити, що існують й інші механізми, що можуть блокувати цей процес.

На думку Рібо, воля розпадається, коли замість узгодженості відбувається боротьба між двома групами протилежних і майже рівноцінних прагнень. Але єдність «Я» загалом доволі хитке поняття (Ribot, 1894, р. 94). Тут говориться про інший тип конфлікту, який проявляється тоді, коли існує паралельно два сильних бажання, які є взаємовиключаючими. Чи не єдиним виходом в даній ситуації є проходження усіх кіл процесу вагання та здійснення вибору на користь лише одного. Цей випадок не видається простішим, оскільки потребує прогнозування, обдумування наслідків та свого роду підрахунку всіх плюсів та мінусів в реалізації одного чи іншого бажання.

Послаблення довільної уваги вважається одним з проявів послаблення волі (Ribot, 1894). До цього автор статті додає, що активність довільної уваги може залежити і від загального стану організму: втоми, збалансованість елементів і гормонального стану людини та інших чинників.

Також, стверджується, що вольова (від авт. - довільна) увага – це штучне, дуже нестійке наслідування мимовільній увазі. Природня мимовільна увага в її виникненні і тривалості залежить від деяких емоційних

станів, від присутності приємних і неприємних емоцій (Ribot, 1894, р. 111). Затримання інших станів в мимовільній увазі здійснюється несвідомо і без будь-яких зусиль. Також, додається, що різниця між людьми в інтелекті залежить від уваги, але від уваги мимовільної. З цього випливає, що різниця між людьми є вродженою і природньою.

Дану концепцію можна застосувати і до сфери творчості. Інтерес, основа якого є емоцією, природнім чином проявляється талановитою людиною у певній сфері. Він і дає основу для частого виникнення і довгого утримання мимовільної уваги на певному предметі. Таким чином, людина без надмірних вольових зусиль формує знання та майстерність у сфері зацікавленості. Це підтверджується авторськими дослідженнями творчих особистостей у сфері мистецтва, викладених у кандидатській дисертації автора «Інваріантні психологічні особливості динаміки творчого процесу». Для прикладу, відома фотографія Діана Арбус могла годинами захоплено проводити фотосесії абсолютно не відчуючи втому. Можна сказати, що сильні емоції інтересу та захвату в сфері її творчості стимулювали мимовільну увагу без жодних зусиль.

Це знаходить підтвердження у словах Рібо про те, що «справжня причина мимовільної уваги лежить в емоційних станах, відчуттях задоволення, любові, ненависті, цікавості, тобто в більш чи менш складних, приємних, неприємних або змішаних станах. Таким чином здобич, видовище, теорема викликають в тварини, дитини, математика настільки сильну і тривалу емоцію, що вона може заставити бути їх уважними. Знищіть емоцію – і все зникне» (Ribot, 1894, р. 113). Повертаючись до теми творчості та до власних авторських досліджень, варто відзначити, що метою творчості виступає ідея-емоція, яка вкладається автором (винахідником) у твір мистецтва. Натхнення, яке супроводжує процес також є надзвичайно сильною емоцією. Тому, мимовільна увага і в творчості є лише одним із наслідків емоційних процесів під час творіння.

Мимовільна увага генерує максимум дії при мінімумі затрат сил, тоді як вольова увага – навпаки, стверджував Рібо. Автор статті погоджується з цими словами і вважає, що хорошим прикладом цьому може слугувати натхнення, під впливом якого людина може

написати складний твір за відносно короткий проміжок часу.

Вважається, що чим більше увага довільна, тим більше зусиль вона потребує і тим менш вона стійка. Але в двох випадках: в мимовільній і довільній увазі все зводиться до боротьби між станами свідомості. У випадку з мимовільною увагою стан свідомості є настільки інтенсивним, що немає можливості з ним боротися. Стани при довільній увазі не мають достатньої напруженості, щоб отримати перемогу, тому вона досягається через додаткову силу – втручання волі. Основні механізми дії волі є *затримка і стимуляція* (Ribot, 1894, p.116). Як бачимо, тут визначаються ступені довільності уваги. Тому можна припустити, що існує певний плавний перехід уваги від повністю довільної до повністю мимовільної.

Автор доповнює, що будь-який стан свідомості, особливо якщо він дуже інтенсивний, прагне перейти в рух; і він втрачає свою інтенсивність як тільки вступає в фазу дії, потім слабне і прагне зникнути в свідомості. Але є інший шлях реалізації (від авт. - розрядки) стану свідомості – він може передати свою напругу іншим станам відповідно до механізму асоціації. Це являє собою внутрішнє розрядження, яке відбувається на заміну зовнішньої (Ribot, 1894, p.118). Це означає, що вводиться ще один вид розрядки збудження - прагнення реалізації стану свідомості. Оскільки вважається, що розрядка можлива лише в зовнішньому, фізичному прояві, то такий вид розрядки як стимулюванні іншого стану – свого роду є інновацією. Також ця ідея перегукується з таким механізмом захисту в психоаналізі як перенесення, коли емоція реалізується на іншому суб'єкті. Так само діє цей асоціативний механізм: напруга з одного стану переходить в інший.

«Механізм довільної уваги полягає в затримці розвитку непотрібних асоціацій, тому залишаються в увазі лише ті асоціації, які потрібні для даної ситуації» (Ribot, 1894, p.120). Тобто, механізм затримки спрямований не лише на погашення утворення інших станів, але і на утворення непотрібних асоціацій.

Натхнення можна розглядати і як паралельний процес творчості і як результат. На думку Рібо, те, що поети називають «натхнення» - це робота мозку мимовільна, майже несвідома, або в основному така, що про-

никає в свідомість лише у формі результатів. Проте, з точки зору автора статті, цей феномен наближається саме до процесу.

Розглядаючи розлади волі, Рібо зазначав, що процес відбувається від складного до простого, тобто від довільного до автоматичного. Бажання та постановка цілі розглядаються не як простий елемент волі, а як складний, який і руйнується першим (Ribot, 1915). Отже, руйнування волі починається зі зникнення бажання, що спостерігається при деяких розладах психіки або депресіях. «Закон руйнування психічних процесів: функції, які утворились останніми руйнуються першими. Тому, найвища форма координації являється найменш постійною» (Ribot, 1894, p. 173). Воля вважається кінцевим вираженням ієрархічної координації, яка є умовою існування бажання. Тобто, робиться припущення, що якщо воля хоча б частково знищується, то бажання зникає.

Досліджуючи видатних людей, вчений стверджував, що найбільш досконалою координацією володіють ті люди, в яких воля розвинута найсильніше і здатна до найбільшої діяльності, не залежно від сфери: Цезар, Мікеланджело тощо. Діяльність їхня може бути охарактеризована такими словами: єдність, постійність, сила. Зовнішня єдність їхнього життя – це єдність їхньої цілі, до якої вони невтомно прагнуть. Але ця зовнішня єдність є вираженням і внутрішньої єдності, тобто ця їхня діяльнісна пристрасть є невід'ємною частиною їх самих, і психічний прояв їхньої організації у такому вигляді є вродженим (Ribot, 1894).

На думку автора статті, вищевказані ідеї можна використати для пояснення гіпотези «індивідуального стилю» творця. Аврелін у своєму есе «Секрет творчості» (Avrelin, 1893) стверджує, що не талантів недостатньо, а сильних характерів, які б реалізували свої вроджені таланти. Високий рівень координації (Рібо, 1906) витікає з вроджених особливостей. У схемі (Рис 1.) це позначено як найнижчий блок «Характер». Також, для сильної волі необхідна постійна присутність пристрасті (наприклад, бажання щось пізнати чи досягнути) і ця сила веде людину, не дивлячись на всі перешкоди, до мети. Такі люди з високим рівнем координації, єдності мети та сильною волею позначені на схемі червоним кольором. Саме вони входять в історію, як видатні тво-

рчі особистості, в яких поєднується високий рівень таланту та єдності, постійності, сила їхнього координаційного центру, який робить можливим успішне виконання масштабних цілей.

На наступному щаблі можна об'єднати в групу тих людей, життя яких має багато відхилень від однієї провідної цілі: їхній центр тяжіння коливається в той чи інший бік. Ні по відношенню до себе, ні до інших, такі люди не мають єдності в особистісній внутрішній організації. Далі йде група з особистостей, життя яких роздвоюється: два протилежних, або просто два різних ряда прагнень вступають в конфлікт між собою. В людях такого типу є два центра тяжіння (Ribot, 1894). Наступною йде сфера патології: імпульсивність та відсутність рівноваги. Функціонування волі в таких випадках складає рідкий виняток. Отже, можна не лише описати сутність та структуру вольового акту, але і зробити класифікацію людей відповідно до їхнього прояву вольових рис. Результати цього дослідження можуть бути використаними для кращого розуміння депресивних станів індивідів, а також для удосконалення педагогічних підходів при роботі з дітьми шкільного та дошкільного віку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати аналізу проведеного дослідження щодо теорії волі за Рібо були використані для формування схеми «Структури вольового акту», в якій для цілісності додані певні авторські компоненти. Перш за все, схематично, чітко визначено послідовність вольового процесу: з психічного вираження індивідуальної організації і закінченням вчиненням дії (розрядкою бажання) або відмовою від неї, здійснюючи при цьому вольовий акт. Автором статті додано два етапи: «Вагання», які з'являються при складному вольовому акті перед прийняттям рішення і перед виконанням дії. Вказані точки координації єдності, яка необхідна для злагодженого функціонування психіки. Додатково визначено чіткі місця функціонування власне вольового процесу: використання механізму стимуляції чи затримки перед прийняттям рішення щодо реалізації чи нереалізації бажання, та перед здійсненням чи нездійсненням дій. Таким чином, отримано цілісну картину функціонування вольового акту від зародження імпульсу до повної розрядки.

Темами подальших теоретичних досліджень можуть стати взаємовпливи різних станів свідомості на складнішому рівні, та дослідження цих взаємних відносин між станами в несвідомій сфері психіки. Також можна звернути увагу на розробку і внесення в дану схему таких явищ як цілепокладання та прогнозування під час здійснення вольового акту.

References :

- Astleitner, H., & Wiesner, C. (2004). An integrated model of multimedia learning and motivation. *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 13(1), pp. 3-21.
- Avrelin, M. K. (1893). *Sekret tvorchestva*. [The secret of creativity]. Moscow. [in Russian]
- Corno, L. (1993). The Best-Laid Plans: Modern Conceptions of Volition and Educational Research. *Educational Researcher*, 22(2), pp. 14-22. URL: <http://www.jstor.org/vlib/interchange.at/stable/1176169>
- Gollwitzer, P., Heckhausen, H., & Ratajczak, H. (1990). From weighing to willing: Approaching a change decision through pre- or post-decisional mentation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 45, pp. 41-65.
- Heckhausen, H. (1980). *Motivation und handeln*. [Motivation and action] Berlin: Springer. [in German]
- Heckhausen, H., & Gollwitzer, P. (1987). Thought contents and cognitive functioning in motivational vs. volitional states of mind. *Motivation and Emotion*, 11, pp. 101-120.
- Heckhausen, H., & Kuhl, J. (1985). From wishes to action: The dead ends and short cuts on the long way to action. In M. Frese & J. Sabini (Eds.), *Goal directed behavior: The concept of action in psychology* (pp. 134-160). Hillsdale: Erlbaum.
- Kuhl, J. (1984). Volitional aspects of achievement motivation and learned helplessness: Toward a comprehensive theory of action control. In B. A. Maher (Ed.), *Progress in experimental personality research* (Vol. 13, pp. 99-171). New York: Academic Press.
- Kuhl, J. (1985). Volitional mediators of cognition-behavior consistency: Self-regulatory processes and action versus state orientation. In J. Kuhl & J. Beckmann (Eds.), *Action control: From cognition to behavior* (pp. 101-128). New York: Springer-Verlag.
- Ribot, T.A. (1894). *Volya: v yeye normalnom i bolezennom sostoyaniyah*. [The Will: in its normal and sick states]. *Perevod s 8-go frantsuzskogo izdaniya, za red. dkt. V Abolenskogo*. S.-Peterburg: izdaniye V.I. Gubinskogo. [in Russian]
- Ribot, Th. (1915). *The diseases of the will*. Chicago: Open Court Pub. Co.
- Ribot, Th. (1906). *Essay on the creative imagination*. Chicago: Open Court

Pub. Co.

Snow, R. E., Corno, L., & Jackson, D. (2009). Cognitive and affective functions in educational psychology. In R. C. Calfee & D. C. Berliner (Eds.), *Handbook of Educational Psychology*. New York: Macmillan.

Sternberg, R. (1988). *The triarchic mind*. New York: Penguin.

Oksana Samoshchuk

Scientific Correspondent of the Laboratory of Psychology of Creativity, G.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THE STRUCTURE OF A WILL ACT AND ITS SIGNIFICANCE FOR A CREATIVE PROCESS (ACCORDING TO TH.A. RIBOT AND SUPPLEMENTED BY O. SAMOSHCHUK'S SCHEME)

ABSTRACT

The interest in the humanitarian, specific human problems of psychology has been revived in recent years, which is why attention has risen to such a phenomenon as the will. Given the complexity of this mental phenomenon, an attempt is made in this article to unify and schematize the theory of will (according to Th. Ribot) and the scheme of a complex volitional act is presented.

Also, special attention is paid to the stages of a volitional process. An important research aspect is determining the role and place of volitional act elements and explaining the specifics of act course at different people.

On the basis of the article author's scheme of the volitional act structure, the author presents places and functions for the following components of the will: its individual organization; the coordinated unity of aspirations, feelings, ideas, images; conscious desires; the role of hesitations in decision-making and actions; also the author determines the basic will mechanisms, namely, stimulation or delay. In addition, the article author proposes to include two stages of hesitations: before making a decision and for performing an actual action. This clarification help explain exactly at what moments a volitional act can be interrupted, since these zones are critical for people with weak will and lack decision.

The places of the will functioning are clearly identified in the proposed structure of a volitional act: between

a desire and a made decision, between a decision and an action; the will is understood as a stimulating force during the implementation of a complex action. Also, the places are indicated where a volitional act is interrupted by different people: those with a strong will, a weak will, lack decision or with pathology of will. Desires of people with pathology of will does not often even acquire a conscious form, while people with a strong will go through all the stages and implement their decisions.

The study findings can be applied both in the scientific field, to improve the fundamental theories of general psychology, and in practice, to develop pedagogical principles in the field of education.

Key words: state of consciousness, reflex, instinct, volitional act, stimulating function of the will, restraining function of the will, excitement, involuntary and voluntary attention, coordination of will.

Самошчук Оксана Петровна

Научный корреспондент лаборатории психологии творчества Института психологии имени Г.С. Костюка Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев (Украина)

СТРУКТУРА ВОЛЕВОГО АКТА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ТВОРЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ (ПО Т.А. РИБО И ДОПОЛНЕНА АВТОРСКОЙ СХЕМОЙ О. САМОШЧУК)

АННОТАЦИЯ

В связи с общим возрождением интереса к гуманитарным, специфическим человеческим проблемам психологии в последние годы наблюдается повышенное внимание к такому явлению как воля. Учитывая сложность этого психического феномена, в данной статье была предпринята попытка унификации и схематизации теории воли (по Т. Рибо) в рамках схемы сложного волевого акта.

Также особое внимание уделялось построению этапности волевого процесса. Важным аспектом исследования был процесс определения роли и места элементов в процессе волевого акта и объяснение специфики его протекания у разных типов людей.

На основе разработанной авторской схемы «Структура волевого акта» определены место и функ-

ции таких составляющих воли, как: индивидуальная организация; координация единства стремлений, чувств, идей, образов; осознанное желание; роль процесса колебания при принятии решения и осуществлении действий; определены основные механизмы воли, а именно – стимуляция и задержка. Дополнительно автор статьи было предложено включить два этапа процесса колебания: до принятия решения и к совершению собственно действия. Данное уточнение делает возможным объяснение, в каких именно моментах возможно прерывание выполнения волевого действия, поскольку эти зоны считаются критическими для людей со слабой волей и нерешительных личностей.

В структуре волевого акта, которая представлена схематически, четко выделены места функционирования воли: между желанием и принятием решения, между решением и осуществлением действия; учтено сопровождение воли, как стимулирующей силы в течение осуществления сложного действия. Также, указаны места прерывания волевого акта различными группами людей: с сильной волей, со слабой волей, нерешительных и с патологией воли. У людей с патологией воли часто желание даже не приобретает осознанной формы, тогда как люди с сильной волей проходят все этапы и реализуют принятое решение.

Выводы проведенного исследования могут применяться как в научной сфере, для совершенствования фундаментальных теорий общей психологии, так и в практической, для разработки педагогических принципов в сфере воспитания и образования.

Ключевые слова: состояние сознания, рефлекс, инстинкт, волевой акт, стимулирующая функция воли, сдерживающая функция воли, возбуждение, непроизвольное и произвольное внимание, координация воли.

How to cite (як цитувати):

Samoshchuk, O. (2020). *THE STRUCTURE OF AN ACT OF THE WILL AND ITS MEANING FOR THE PROCESS OF CREATIVITY (BASED UPON RIBOT WORKS AND ELABORATED IN THE AUTHOR'S SCHEME BY SAMOSHCHUK)*. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 6 (12), 9-19. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.12.1> [in Ukrainian]

Подання статті: 25.10.2020

Дата рекомендації до друку: 15.12.2020

Дата оприлюднення: 30.12.2020